

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2023

Montessori’de Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*

Religious Education in Early Childhood at Montessori

Recep Uçar

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Inonu University, Faculty of Theology, Department of Religious Education

Malatya / Türkiye

recep.ucar@inonu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0520-577X>

Şeyma Sezgin*

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri

PhD Candidate, Inonu University, Social Science Institution, Philosophy and Religious Science

Malatya / Türkiye

seyma.dokumaci@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-2412-0301>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1185650

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 07.10.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 18.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023

Cite as / Atıf: Uçar, Recep- Sezgin, Şeyma. "Montessori’de Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Marife* 23/1 (2023) 235-259. <https://doi.org/10.33420/marife.1185650>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This study is extracted from the master's thesis titled "Early Childhood Religious Education in Montessori" submitted to Inonu University Institute of Social Sciences in 2021. / Bu çalışma 2021 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunulan "Montessori’de Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Montessori'de Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi

Özet

Birey yaşamı boyunca bebeklik döneminden başlayarak bilişsel, duyuşsal ve psikososyal olarak değişim evrelerine sahiptir. Bunlardan en önemlisi ve birey yaşamının diğer tüm aşamalarını da etkileyen bebeklik ve erken çocukluk dönemidir. Erken çocukluk, çocukluğun ilk yıllarından başlayarak okulöncesi evresinin tamamını kapsamaktadır. 0 - 72 ayı kapsayan bu evrede bireyin fiziksel, sosyal, duyuşsal ve zihinsel gelişiminin en hızlı olduğu bilinmektedir. Son dönemde tüm dünyada olduğu gibi ve Türkiye'de de okulöncesi bireylerin eğitiminin önemi gözeltilmeye başlanmış, nicelik ve nitelik bakımından okul öncesi eğitim geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemdeki bireylerin duyuşsal gelişimleri ve manevi bir takım ihtiyaçları da göz önüne alınarak Ratcliff ve Damon'ın çalışmaları incelendiğinde erken çocukluk dönemi maneviyatının biyolojik bir gerçek olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Fowler, Oser ve Elkind'in araştırmalarına bakıldığında yine aynı dönemin manevi gelişim basamaklarının detaylarının açığa çıkarıldığı bilinmektedir. Böylelikle erken çocukluk dönemi bireyleri için din eğitiminin varlığı ve zorunluluğu akademik zemine oturtulmuştur. Erken çocukluk dönemi eğitim yaklaşımları incelendiğinde Montessori önemli bir isim olarak göze çarpmaktadır. Doktor olmasının yanı sıra eğitimci kimliğiyle de ön plana çıkan Montessori, özellikle erken çocukluk dönemi bireyleri için geliştirdiği eğitim yaklaşımıyla tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Ona göre erken çocukluk dönemi kritik dönem kabul edilmekle birlikte 0-3 (bilinçaltı gelişimi) ve 3-6 yaş (bilinç gelişimi) aralıklarına tekabül etmektedir. Bu dönemde edinilen tüm kazanımların bireyin sonraki evrelerdeki yaşamını etkilediğini bilimsel olarak ortaya koyan Montessori, geliştirdiği eğitim yaklaşımıyla bu yaş aralıklarındaki bireylerin kazanımlarını zenginleştirmeye çalışmıştır. Montessori açtığı eğitim kurumlarıyla, geliştirdiği materyallerle, öğretmenlere yönelik oluşturduğu kurslarla, kendi klinik psikoloji deneysel çalışmalarını eğitim bilimlerine entegre eden araştırma yöntemleriyle eğitime farklı bir bakış açısı getirerek döneminin tek düze yaklaşımlarından ve geleneksel eğitim anlayışından sıyrılmayı başarmıştır. Yine Montessori bireyin erken çocukluk döneminde manevi gelişiminin var olduğuna inanarak bu evredeki gelişimsel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Manevi gelişimi, Tanrı'yla olan ilişki ve ahlaki gelişim bağlamında ele alan Montessori, bu dönemdeki bireylerin din eğitimine de farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu araştırmanın amacı erken çocukluk dönemi çocuğu için Montessori'nin din eğitimi anlayışını incelemektir. Montessori eğitim metodu Türkiye'deki eğitim bilimleri çalışmalarında etkili bir şekilde kullanılmış, hem teori hem de uygulamalı araştırmalara konu olmuştur. Ancak Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalarda Montessori'nin din eğitimi anlayışının aynı oranda dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır. Bu araştırma Montessori'nin erken çocukluk dönemi din eğitimi metodunu doğrudan kendi eserlerinden ve bazı yorumcularının eserlerinden hareketle teorik olarak ele almaktadır. Çalışmada birincil kaynaklara ulaşmaya gayret edilmiş daha sonra ilgili kitap, makale ve tezlere yer verilmiştir. Montessori'nin erken çocukluk dönemi din eğitimi anlayışı nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizine tabi tutularak incelenmiştir. Montessori eğitimi metodunun genel ilkeleri için temalara ayrılarak kategoriler oluşturulup, bu temalara uygun belirli başlıklar altında incelemeye tabi tutulmuştur. Bu araştırmanın sonucunda, Montessori erken çocukluk dönemi eğitim yaklaşımının çağdaş eğitim sistemine uygunluk gösterdiği görülmüştür. Montessori'de erken çocukluk dönemi din eğitimi anlayışının Montessori eğitimi metoduna paralellığı doğrultusunda Montessori metodunda kullanılan tüm unsurlar ve ilkelerin Montessori'nin din eğitimi yaklaşımında kullanıldığından hareketle çağdaş din eğitimi yaklaşımlarına da uygunluk gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erken Çocukluk Dönemi, Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Maria Montessori, Montessori Din Eğitimi.

Religious Education in Early Childhood at Montessori

Summary

The individual has stages of cognitive, affective and psychosocial change starting from infancy throughout his life. The most important of these is infancy and early childhood, which also affects all other stages of an individual's life. Early childhood encompasses the entire pre-school stage, starting from the early years of childhood. It is known that the individual's physical, social, emotional and mental development is the fastest in this phase, which covers 0 - 72 months. Considering the importance of the education of preschool individuals all over the world and in Turkey recently, this education has been given weight in terms of quantity and quality. Considering that in addition to the emotional

development of individuals in this period, some spiritual needs should be met, and the studies of Ratcliff and Damon in the new period are examined, it has been revealed that early childhood spirituality is a biological fact. In addition, when the researches of Fowler, Oser and Elkind are examined, it is known that the details of the spiritual development stages of the same period were revealed. Thus, the existence and necessity of religious education for early childhood individuals has been placed on an academic basis. When the early childhood education approaches are examined, Montessori stands out as an important name. Standing out with her educator identity as well as being a doctor, Montessori has aroused repercussions all over the world with the education approach she developed especially for early childhood individuals. According to her, although the early childhood period is considered critical, it corresponds to the 0-3 (subconscious development) and 3-6 (consciousness development) ranges. Scientifically revealing that all the gains acquired in this period affect the life of the individual in the next stages, Montessori tried to enrich the achievements of individuals in these age ranges with the education approach she developed. Montessori has succeeded in getting rid of the monotonous approaches and traditional education understanding of the period by bringing a different perspective to education with the educational institutions it opened, the materials it developed, the courses it created for teachers, and the research methods that integrated its clinical psychology experimental studies into educational sciences. Again, Montessori believed that the individual's spiritual development exists in early childhood and emphasized that his developmental needs at this stage should be met. Dealing with spiritual development in the context of the relationship with God and moral development, Montessori brought a different perspective to the religious education of individuals in this period. The purpose of this research is to examine Montessori's understanding of religious education for the early childhood child. Montessori education method has been used effectively in educational science studies in Turkey and has been the subject of both theory and applied research. However, it is striking that Montessori's understanding of religious education is not taken into account at the same rate in scientific studies conducted in Turkey. This research theoretically deals with Montessori's early childhood religious education method directly from her own works and the works of some of his commentators. In the study, primary sources were tried to be reached, and then related books, articles and theses were included. Montessori's understanding of early childhood religious education was examined by subjecting it to document analysis, one of the qualitative research methods. Document analysis is a research technique in which various documents are collected, reviewed, interrogated and analyzed as the primary source of research data. For the general principles of the Montessori education method, categories were created by dividing them into themes, and they were examined under certain headings suitable for these themes. As a result of this research, it has been seen that the Montessori early childhood education approach is compatible with the contemporary education system. In line with the parallelism of the understanding of early childhood religious education in Montessori with the Montessori education method, it has been concluded that all elements and principles used in the Montessori method are also compatible with contemporary religious education approaches, since they are used in Montessori's religious education approach.

Keywords: Religious Education, Early Childhood, Religious Education in Early Childhood, Maria Montessori, Montessorian Religious Education.

Giriş

Tüm canlılarda olduğu gibi insan yaşamı da gelişimsel bir takım evrelere sahiptir. Bu evrelerden belki de en önemlisi bebeklik ve erken çocukluk dönemine te kabül etmektedir. Bebeğin veya çocuğun dünyayı en başından keşfettiği bu dönem çocuk gelişim alanında çoklu disiplinlere bağlı olarak psikolojik, sosyolojik ve pedagojik olarak tartışılmıştır. Çocuk üzerine yoğunlaşan bu çalışmalarda çocuğun kritik dönemlere sahip olduğu ve o dönemlerin atlatılmadan çocuğa katkı sağlayacak gelişimsel ve eğitimsel öğelerle buluşturulması gerektiği kanısına varılmıştır. Pedagogların ve psikologların çoğu çocukları bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yönden incelemekle beraber çocuğun manevi ve ahlaki gelişimleri üzerinde de durmuşlardır.

Yeni dönemde artık bilişsel gelişimin doğrusal olmadığı daha karmaşık

yapıda olduğunu görülmüş ve Gardner'ın çoklu zekâ kavramı dahi birçok yeni yaklaşım ortaya çıkarmıştır. Çocuklardaki dinî ve manevi gelişimi geç çocukluk dönemine erteleyen Piaget ve onun teorisini kullananlara göre erken çocukluk döneminde mantık öncesi düşünce hâkimken yeni yaklaşımlarda düşünme yetisinin ne rasyonel ne de irrasyonel olabileceği ileri sürülmüştür. Piaget teorisi için sebeplendirme sürecinin yeterli ölçümünün olmadığı ve veri toplamının eksik olduğu ifade edilmiştir. Kohlberg için ise veri toplamı Piaget'ninkinden daha açık kabul edilirken süje düşüncesini tam ifade edemediği vurgulanmıştır.¹ Fowler kişisel kimlik, düşünce yapısı, kişinin ahlaki gelişimi gibi psikolojik unsurlardan faydalanarak teorisini oluştururken; Oser'in doğrudan kişinin kutsalla yüzleşmede hayatla başa çıkabilme noktasından hareket ettiği görülmüştür.² Ratcliff ve Damon ise erken çocukluk dönemi için maneviyatın kişisel tecrübeler, duygular ve biyolojiden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Böylelikle modern çağda erken çocukluk dönemi için din eğitiminin gerekliliği ve zorunluluğunun önemine dikkat çekilmiştir.

Erken çocukluk dönemi uygulamalarına geniş yer verenlerden biri de Maria Montessori'dir. İlk olarak doktorlukla başladığı mesleğine daha sonra klinik rahatsızlıkları ve akıl hastalığı olan çocuklar üzerinde çalışmalarla devam etmiştir. Çocukların problemlerinin biyolojik değil, pedagojik olduğunu keşfeden Montessori, onlara doğru şekilde eğitim verilebilmesi için kendi metodunu geliştirmiştir. Yine aynı çocukları sıradan çocukların girdikleri sınavlarda başarıya ulaştıran Montessori, eğitim sisteminde bir terslik olduğunu keşfetmiş ve normal çocuklara daha iyi eğitim verebilmek için neler yapılabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Yine bu eğitimler arasında din eğitimi de görmezden gelmeyen Montessori, din eğitiminin gerekliliğine vurgu yaparak kendi metoduna uygun din eğitim ve öğretimi gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Bu araştırmanın amacı erken çocukluk dönemi çocuğu için Montessori'nin din eğitimi anlayışını incelemektir. Montessori eğitim metodu Türkiye'deki eğitim bilimleri çalışmalarında etkili bir şekilde kullanılmış, hem teori hem de uygulamalı araştırmalara konu olmuştur. Ancak Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalarda Montessori'nin din eğitimi anlayışının -sayılı çalışmalar hariç- aynı oranda dikkate alınmadığı göze çarpmaktadır. Farklı ülkelerin eyaletleri, Türkiye'deki il ve okul örnekleri baz alınarak değerler eğitimi bağlamında Montessori yöntemi tartışılmış, Montessori eğitimi İslam eğitim sistemiyle karşılaştırmıştır³. Erken çocukluk dönemi din eğitiminin teorik çerçevesi, yaklaşım ve uygulama örneklerinin verildiği yine Montessori erken çocukluk dönemi din eğitiminin Godly Play örneği – Montessori'yi sistemleştiren sonraki nesil yazarların isimlendirmesi- üzerinden uygulamaların anlatıldığı çalışmalar örnek verilebilir. Bu araştırma

¹ Thomas Lickona (ed.), *Moral development and behavior: theory, research, and social issues* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976), 199; William Damon, *The Moral Child: Nurturing Children's Natural Moral Growth* (New York: The Free Press [u.a.], 1990), 13.

² Fritz Oser - Paul Gmünder, *Religious Judgement: A Developmental Perspective* (Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1991), 49.

³ Beza Bayram, *Değerler Eğitiminde Montessori Yöntemi* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Lamia Mustafayev, *Montessori Eğitim Sistemi ve İslam Din Eğitimi Karşılaştırması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016); Yıldız Kızılabdullah, "Okul Öncesi Din, Değer ve Ahlak Eğitiminde Montessori Metodu - Indiana Örneği -", *Dini Araştırmalar* 24/60 (15 Haziran 2021), 9-34.

Montessori'nin erken çocukluk dönemi din eğitimi metodunu doğrudan kendi eserlerinden ve bazı yorumcularının eserlerinden hareketle teorik olarak ele almaktadır. Çalışmada birincil kaynaklara ulaşılmaya gayret edilmiş daha sonra ilgili kitap, makale ve tezlere yer verilmiştir. Montessori'nin erken çocukluk dönemi din eğitimi anlayışı nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizine tabi tutularak incelenmiştir. Döküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dökümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizinin yapıldığı bir araştırma tekniğidir. Montessori eğitimi metodunun genel ilkeleri için temalara ayrılarak kategoriler oluşturulup, bu temalara uygun belirli başlıklar altında incelemeye tabi tutulmuştur. Araştırma Montessori'nin geç çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemi din eğitimi anlayışları dışarıda bırakılarak sınırlandırılmıştır. Ayrıca Montessori'nin erken çocukluk dönemi için yazmış olduğu *Dio e il Bambino* (Tanrı ve Çocuk) adlı eserine İtalyanca dili yetersizliğinden kaynak olarak yer verilememiştir. Bu çalışmada da erken çocukluk dönemi din eğitiminin gerekliliğine vurgu yapan Montessori'nin kısaca hayatı, etkilendiği düşünürler, felsefesi ve eğitim anlayışı açıklandıktan sonra erken çocukluk dönemi din eğitiminin nasıl olması gerektiği hakkındaki fikirlerine yer verilecektir.

1. Montessori'nin Hayatı ve Etkilendiği Düşünürler

Doktor ve eğitimci kimliğiyle yankı uyandıran Maria Montessori, 1870 yılında İtalya'da dünyaya gelmiştir. Babasının aksine annesinin desteği üzerine 1890 yılında XIII. Papa Leo'dan tıp okuyabileceğine dair izinle birlikte Roma Üniversitesinde tıp eğitimi almaya başlamıştır.⁴ Anatomi, patoloji ve klinik çalışmalarına yoğunlaşarak 1896 tarihinde "Eziyet Sancıları Üzerine Klinik Çalışmalar" adlı tezini tamamlamıştır ve İtalya'nın ilk kadın tıp doktoru unvanını kazanmıştır.

1898 ve 1899 yıllarında Montessori bir meslektaşıyla beraber hem engelli çocuklar hem de bu alandaki öğretmenler için hizmet veren bir kurum açmıştır ve asistan doktor olarak işe başlamıştır.⁵ Engelli çocuklar için oluşturulmuş barınakları incelemiş, gayri insani şartlar içinde hayatta kalmaya çalışan bu çocukların aslında tıbbi yardıma değil pedagojik yardıma ihtiyaçları olduğunu gözlemlemiştir.⁶ Zihinsel engelli çocuklar ve onların eğitiminin önemine vurgu yaparak konferanslara katılmıştır. 1901 yılında tıp ve eğitim destekli enstitüyü kurarak deneysel psikoloji, eğitim psikolojisi ve antropoloji dersleri almıştır. 1902 yılına gelindiğinde "özel ahlaki eğitim referansı ile engellileri sınıflandırmak için kurallar" adlı raporunda engelli çocukların gizil karakterlerinin varlığından söz etmiştir. 1904 yılında pedagojik antropolojinin temellerini atmıştır.⁷ Zihinsel engelli çocuklar için oluşturduğu materyaller ve öğretim teknikleri başarılı sonuçlar verince, uyguladığı yöntemleri normal çocuklarda denenirse nasıl sonuçlar vereceğine ilişkin düşüncesi oluşunca 1907

⁴ Rita Kramer, *Maria Montessori: A Biography* (New York: Putnam, 1976), 35.

⁵ Zeynep Zeren Atayurt Fenge - Subaşıoğlu, Fatoş Zeynep, "Dünyada ve Türkiye'de Zihinsel ve Ruhsal Engellilik: Zaman Çizelgesi", *Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 60/1 (2020), 362.

⁶ Eriman Topbaş, *Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi* (Ankara: Panama Yayıncılık, 2015), 25.

⁷ Emel Çakıroğlu Wilbrandt, *Maria Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı: Eğitimciler ve Ebeveynler İçin El Kitabı* (İstanbul: Aura Yayıncılık, 2015), 160.

tarihinde “Casa dei Bambini-Çocuk Evi” adlı iki okul açmıştır.⁸ 1908 yılına gelindiğinde bu okulların üçüncüsü Roma, dördüncüsü Milano’da açılmıştır. Milano’daki sosyal hizmetler kurumu bu okullar için materyaller üretme görevini üstlenmiştir. Dewey’in dahi tarihin en büyük kadın eğitimcisi olarak gösterdiği Montessori, 1913 yılında Montessori Eğitim Cemiyeti’ni kurmuştur. 1914 yılına geldiğinde Erikson’un da katılanlar arasında bulunduğu anasınıfları için iki yıllık eğitimler düzenlemiştir.

1922 yılına geldiğinde Musollini hükümeti Montessori eğitimini kendi ideolojisi için bir güç olarak kullanmak istemiş ancak Montessori kendi eğitimini bu faşist ideolojiye kurban etmek istememiştir. Bunun üzerine Montessori okulları kapatılmaya zorlanmış ve Berlin meydanında kitapları ateşe verilmiştir. Montessori Milan’da altı aylık öğretmen yetiştirme kursları oluşturan Montessori, oğluyla ‘Association Montessori Internationale’(AMI) eğitim kurumunu oluşturmuştur. Merkezi Berlin olan AMI kuruluşu 1935 yılında Amsterdam’a taşınmıştır. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Montessori, Hindistan’a göç etmiştir. Yedi yıl süreyle Hindistan’da kalan Montessori, Mahatma Gandhi ve Rabindranat Tagore ile tanışmış ve desteklerini almıştır. 1947 yılında Berlin’de profesörlük teklifi almıştır. Ancak Hindistan’daki işini bitirmeyi amaçladığı için bu teklifi reddetmiştir. 1949 yılında 8. Uluslararası Montessori Kongresinde “The Absorbent Mind” adlı eseriyle ilk kez, 1950 yılına geldiğinde Floransa’da Birleşmiş Milletler Eğitim Konferansında “Uluslararası Çocuk Yılı” adlı yazısıyla ikinci kez, Avusturya’da düzenlediği eğitim kursları sayesinde de üçüncü kez Nobel Barış Ödülü’ne aday gösterilmiştir. Sevenleri ve takipçileri tarafından kendisine “sevgili anne” anlamına gelen Mammolina ismi verilen Montessori, 1952 tarihinde Holanda’nın Noorwijk şehrinde bulunan küçük bir Katolik kilisesi mezarlığına gömülmüştür.⁹

Montessori teorilerini ve uygulamalarını elbette kendi eğitim felsefesi ve anlayışına yakın düşünürlerden etkilenerek ortaya koymuştur. Bu düşünürler sırasıyla John Locke, J. J. Rousseau, Jacob Rodrigue Péreire, J. Heinrich Pestalozzi, J. Marc Gaspard Itard, F. Wilhelm Froebel ve Edouard Seguin’dır. Locke incelendiğinde dinin rasyonellik yönünde ve çocuğu Tanrı gizemi olarak anlamlandırmada dine yakın bir tavırla çocuk merkezli bir yöntemi esas alması bakımından benzerlik göstermektedir.¹⁰ Rousseau’ya bakıldığında çocuğun özgürleştirilmesi noktasında farklılık arz etse de ahlak ve eğitim noktalarında Montessori ile benzerlik gösterdiği göze çarpmaktadır.¹¹ Péreire’nin eğitim anlayışı da duyuların eğitimi, dokunma duyusu, sosyal çevreyle etkileşime önem verilmesi, tecrübeler yoluyla öğrenme, yakından uzağa öğrenme prensipleriyle Montessori eğitim sistemine katkı sağlamaktadır.¹²

⁸ Gerald Lee Gutek - Patricia Gutek, *Bringing Montessori to America: S.S. McClure, Maria Montessori, and the Campaign to Publicize Montessori Education* (Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2016), 36.

⁹ Edwin Mortimer Standing, *Maria Montessori Her Life and Work* (California: Academy Library Guild, 1959), 48.

¹⁰ Bayram Ali Çetinkaya (ed.), *Doğu’dan Batı’ya düşüncenin serüveni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017); John Locke - Meral Delikara Topçu, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999).

¹¹ Wilbrandt, *Maria Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı*, 107.

¹² Robert John Fynne, *Montessori and Her Inspirer* (London: Longmans Green and Co, 1924).

Pestalozzi'nin etkisi, sınıfta güvenli bir ev benzeri atmosfer yaratmak, soyut kavramları tanıtmak için iş ve oyunu karıştırmak, çocukların ilgisini ve dikkatini çekmek, serbestçe seçilmiş ancak hazırlanmış nesnelere kullanarak duyuşsal etkinlikleri oluşturmak ve müfredatı çocukların gelişimine uygun bir dizi faaliyete bölmek gibi ilkelerle Montessori eğitiminde kendisini göstermiştir.¹³ Dinî açıdan Hristiyanlığın bağlayıcılığını savunması, ahlaki açıdan ahlak eğitiminin gerekliliği ve bunun ailede başlamasının önemi Locke ve Montessori benzerlikleri göze çarpmaktadır. Itard'a gelindiğinde Montessori'nin çocuğun içindeki gizil güçlere, keşfetme ve yeni istekler edinme potansiyeli taşıdığına son olarak da bu potansiyelin eğitimle güçlendirilebileceğine işaret etmesi bakımından ondan esinlendiği görülmektedir.¹⁴ Montessori sistemi felsefi ve pedagojik olarak Froebel sisteminin doğal gelişimi olarak yansımıştır. İki isim de çocuğun gelişimini dönüşüm olarak görmektedirler. Teori kalıplarını isimlendirirken farklı adlar vermiş olsalar da sözüne ettikleri kavramların birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. Esnek alan, kademeli etkinlik, bireyselleştirilmiş çalışma, zihinde var olan kalıcı izler, gelişimi eğitimden ayrı düşünmeme bakımından paralellik göstermektedirler.¹⁵ Montessori, Seguin tarafından geliştirilen duyu yoluyla öğrenme materyallerini tecrübe etme imkânı bularak üç boyutlu şekiller, hissedilen harfler, farklı dokularda kumaşlar, düğmeler, boncuklar, farklı şekil, büyüklük ve renkteki malzemelerle çocukların gelişimini desteklemiştir. Montessori, çocukların nesnelere verdiği tepkileri eğitimde önemli bir ölçüt saymaktadır. Montessori ayrıca özelde Pestalozzi'nin İsviçre'deki engelli çocukların eğitimi konulu çalışmalarının ve daha özgür okul anlayışının, Froebel'in çok küçük yaşta çocuklara anaokulu fikrinin, Seguin ve Itard'ın engelli çocuklarla ilgili eğitim metodu çalışmalarının tümünü sentezleyerek yeni bir yöntem ortaya koymuştur.

2. Montessori'nin Felsefesi ve Eğitim Anlayışı

Genel felsefesinde liberal ve hümanist bir anlayış benimseyen Montessori, toplumunun ekonomik, sosyolojik ve politik sorunlarından uzak kalmamıştır. Ayrıca Berlin konferansında kadın hakları, iş hayatında kadın-erkek eşitsizliği, kadınların eğitim haklarına yönelik konuşma yaparak güçlü bir feminist olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ Dönemi itibarıyla yeni kadın tipini erkeklerle eşit haklara sahip bir birey, özgür insan, toplum çalışanı olacak şekilde tanımlamıştır.¹⁷ Sosyal reform, barış, eğitimde fırsat eşitliği ve eğitim niteliğinin artırılması konularıyla ilgili açıklamalarda bulunarak çocuk yardım kuruluşları, yetim ve fakirlere sağlık sigortaları, kadının bilim dünyasındaki rolü ve eğitimdeki pozisyonlarını ele almıştır.¹⁸ Çalışma hayatında da hastalarına sadece bir doktor değil, aynı zamanda bir hizmetçi, hemşire ve aççı

¹³ Feez, Susan, *Montessori's Mediation of Meaning: A Social Semiotic Perspective* (Sydney: University of Sydney, Arts and Social Sciences, The Degree Of Doctor Of Philosophy, 2007), 86.

¹⁴ Jean Marc Gaspard Itard, *An Historical Account of the Discovery and Education of a Savage Man or of the First Development, Physical and Moral, of the Young Savage Caught in the Woods Near Aveyron* (London: Richard Phillip Oriental Press, 1802), 143-146.

¹⁵ Bowlby, Patricia, *A Case Study of Froebel Education in Practice* (Montreal: Concordia University, Institute of Educational Sciences, The Degree Of Master Of Educational Science, 2016), 22-23.

¹⁶ Kramer, *Maria Montessori*, 53-55.

¹⁷ Maria Montessori, *The Montessori Method* (New York: Frederick A. Stokes Company, 1912), 69.

¹⁸ Maria Montessori, *Çocuğun Keşfi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 6.

olabilmeyi başarmıştır.¹⁹

İnsanların sınıf, ulus ve kabileler şeklinde birbirlerinden ayrılarak çocuğun evrensel olduğu anlayışından uzaklaştığına dikkat çeken Montessori, zıtlıklarla birbirlerinden yalıtılmadan barış için eğitim oluşturması gerektiğine tüm konuşmalarında yer vermiştir.²⁰ Genel olarak çocuk için oluşturulacak karakterin, insanlık için sabit görülen bütün zihinsel ve ahlaki özellikleri kapsayacağını ve özde ise vatan-severliğin, dinin, toplumsal alışkanlıkların, teknik eğilimlerin ve önyargıların aslında insanın kişiliğini oluşturan bütün öğelerin toplamı olacağını açıklamıştır.²¹ Bu sebeple çocukların insanlık için temel olduğunu savunmuştur. Kendisini destekleyenlere “*Bana gösterdiğiniz ilgiyi tıpkı parmağıma değil, gösterdiğiniz yere; çocuğa çevirirseniz, en büyük saygı ve minnettarlığı göstermiş olursunuz.*” ifadelerini kullanmıştır.²²

Montessori, fikirlerin esnekliğini korumak ve eğitimi belli kalıplara sokmak için felsefesi ve yöntemi üzerine birçok kitap yazmış olsa da teorisini kesin olarak açıklayan bir kitap kaleme almamıştır. Psikoloji ve pedagoji arasındaki farkları ortaya koymuştur. Pedagojik anlayışını Kant’la destekleyerek mükemmel olan sanatın doğaya dönük olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Çocuk gelişimini deneyimlerinden yola çıkarak neden sonuç ilişkisine bağlamış, yöntemini oluşturmada kendi çocukluk anlarından faydalanmış, bireyin özgürlüğüne ve kişiliğine saygı duyarak metodunu uygulamıştır. Metodunun hem amaç hem de içerik yönünden bilimsel olduğunu savunan Montessori, tüm doğanın sırrının küçük çocukta gizli olduğunu ve bu gizemin keşfedilmeyi beklediğini ifade etmiştir.²³ Ayrıca geleneksel okulları bireyi özgürleştirmede, bireyin toplumla olan bağlarını kopardığı, bilgi, karakter ve disiplin yönünden eksik anlayış taşıdığı noktalarında eleştirmiştir.

Eğitimin dinamikliğine vurgu yapan Montessori’ye göre eğitim; çevre, öğretmen ve bireye saygı olmak üzere üç temel unsurdan meydana gelmektedir.²⁴ Okullarında genellikle tam gün gözlem gerçekleştiren Montessori, abaküsün icadına ön ayak olmak gibi çocuklara özel ve yeni materyaller geliştirmiştir.²⁵ İtalya’nın çeşitli yerlerinde çocuk gelişiminde kritik dönemlerle birlikte okul öncesi ve ilkökul çocukları için öğretim materyalleri niceliği artırılması, ergenlik ve yetişkinlikte sosyal karakterin gelişimine bağlı olarak ortaokul çocuklarına yeni sistem geliştirilmesi konulu konferanslar vermiştir. Yine Milan’da 0-9 yaş çocuk psikolojisini, çocuk evinde kullanılan teknikleri anlatan Montessori Metodunu, normal ve anormal çocuğun

¹⁹ Standing, Edwin Mortimer, *Maria Montessori Her Life and Work*, 16.

²⁰ Montessori, Maria, *Çocuğun Keşfi*, 179.

²¹ Maria Montessori, *What You Should Know About Your Child* (Kalakshetra: Adyar, Madras Publications, 1961), 54.

²² Maria Montessori, *Çocuk Eğitimi Montessori Metodu*, çev. Güral Yücel, Güral (İstanbul: Özgür Yayınları, 1997), 51.

²³ Maria Montessori, *Dr. Montessori’s Own Handbook*, Massachusetts: Robert Bentley Inc, 1964, 8.

²⁴ Lillard, Angelina-Mchugh Virginia, “Authentic Montessori: The Dottoressa’s View at the End of Her Life Part I: The Environment”, *Journal of Montessori Research* 5/1 (2019), 2; Mallory, Terry, *Montessori ve Çocuğunuz Anne Baba’nın El Kitabı*, çev. Gülten Füsün Öztaş, Cihan (Ankara: Hatipoğlu Yayınevi, 1989), 17.

²⁵ Michael Polland, *Maria Montessori: Dünya’daki Eğitim Sisteminde Devrim Yapan İtalyan Doktor*, çev. Onat, Leyla (Ankara: İlk Kaynak Kültür ve Sanat, 1996), 40.

özellikleriyle ilgili tarih boyunca neler yapıldığını, çocuğun gelişimine uygun din eğitimi, çocuğun beslenmesi ve günlük yaşam alıştırmalarını, yurttaşlık ve sanat eğitimi, diksiyon derslerini ve doğa araştırmalarını içeren altı aylık öğretmen yetiştirme kursları oluşturmuştur.

2.1. Bireyin Gelişimi ve Eğitimi

Montessori tüm canlıların hayatta kalmasının anne sevgisinden kaynaklı olduğunu savunarak Darwin'in doğal seleksiyon teorisine tam anlamıyla katılmamıştır. Ona göre her canlı doğada kendine ait bir göreve sahiptir. Böylelikle yaşam döngüsü devam edecektir. Doğadaki tüm canlılar adaptasyon sonucunda yaşadıkları çevreye uyum sağlamaktadır. Diğer tüm canlılar hızlı büyüme ve yüzeysel adaptasyon geçirirken insanoğlu yaşam şartlarına en geç ve en çok adapte olma özelliğine sahiptir.²⁶ Montessori'ye göre hiçten tam gelişmiş bir bireyin karmaşık bedenine geçiş, yaşamın sürekli gelişen mucizelerinden biri sayılmaktadır. Bu mucizenin insanı şaşırtmama sebebiyse sürekli günlük hayatta buna şahit olunmasındandır.²⁷ Fiziksel ve zihinsel gelişim olarak bireyi ele alan Montessori, karakter analizi için 0-3 ve 3-6 yaş birinci evre, 6-12 yaş ikinci evre ve 12-18 yaş üçüncü evre olmak üzere dönemlere ayırmıştır. Her bir evre diğerinin ön basamağı kabul edilmektedir. Bir önceki evrede sorun yaşanmamışsa bir sonraki evre buna bağlı olarak iyileşme göstermektedir.²⁸

Birey doğumuyla birlikte hayata başlamış kabul edilmektedir. Doğum esnasında annenin yaşadığı travmalar psikolojik olarak bilinçdışında biriktirilmiştir. Buradan *mnemeye* aktarılıp doğum sonrasında belli biçimlendirmelerde bulunan bebek artık *tinsel embriyo* adını almaktadır.²⁹ Kendine davranış örüntüsü oluşturmaya çalışan bireyin bütünleşmemiş dürtülerine bulutsu denmektedir. Birey artık bütün reflekslerini süngerin suyu çektiği gibi emmeye başlamaktadır. Bu zekâ tipi *emici zihin* kabul edilmektedir.³⁰ Eğitime de bu dönemde başlanmalıdır. 0-3 yaşlarında bilinçaltı gelişmektedir. 3-6 yaşlarında bilinçaltındaki bilgiler bilince alınmaktadır. Bireyin kasıtlı ve bilinçli olarak gerçek anlamda hareketi başlamaktadır. Birey gelişim yoluyla 3 yaşından itibaren kendi otokontrollerini kazanmaya ve denetlemeye başlamaktadır. Hiçbir üstün zekâ saf yeni bir şey üretemeyeceğinden çocukların çevrelerini olduğu gibi algılamaları büyük önem taşımaktadır. Buradan edindikleri öğelerle hayal güçlerini kurmaktadırlar. Çocuklar kendi yaşam tecrübeleri olmadığından gerçek olmayan, fantastik ve doğaüstü olaylarla ilgilenebilmekte ve anlatılanlara inanabilmektedirler. Çocuklar bu yaşlarda birçok duyarlı evre arasında hayal gücü olmadığından çevreye fazlaca duyarlı ve gerçeklerle yakından ilgilidirler.

²⁶ Maria Montessori, *The Absorbent Mind* (Chennai: Adyar Madras Theosophical Publishing House, 1949), 47.

²⁷ Maria Montessori, *Emici Zihin*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs yayımları, 2005), 56.

²⁸ Maria, Montessori, *The Secret of Childhood*, çev. Barbara Barchlay Carter (Bombay: Orient longmans ltd, 1958), 50.

²⁹ Montessori, *Emici Zihin*, 73.

³⁰ Ömer Özyılmaz - Hatice Kadioğlu Ateş, *Erken Çocukluk Dönemine Disiplinler Arası Bakış* (Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016), 280.

Hayal gücünün gelişmesi için duyuşsal algılar gelişmelidir.³¹

Günümüzde eğitim literatüründe kritik dönem diye bilinen ve Montessori'nin duyarlılık dönemi olarak açıkladığı dönemlerde, çocuğun birinci duyarlılığı düzene olan bağıllık, ikinci duyarlılığı elleri ve diliyle çevresini keşfetmesi, üçüncü duyarlılığı yürümeye başlaması, dördüncü duyarlılığı ayrıntılı nesnelere ilgi duyması ve son duyarlılığı toplumsal olana ilgi göstermesi olmak üzere beş farklı dönemi içermektedir. Montessori'ye göre gerçek çalışma insanda toplumsal duygu geliştirmektedir. Bu sebeple tarlada çalışan çocuk sadece spor yapan çocuktan daha başarılı kabul edilmektedir. Estetik ve ahlak eğitimi de duyuların eğitimi ile yakından bağlantılıdır. Güzelliğin uyum içerdiği bilinerek doğadaki ve sanattaki güzelliği keşfettirip çocuğa estetik ve ahlak eğitimi duyu eğitimi yoluyla verilmiştir. Montessori dersleri deneysel psikolojiye uygun olarak yürütülmektedir. Çocuğun fiziksel gelişimindeki her türlü değişim antropolojik bakımdan incelenmektedir. Dil egzersizleri, sistematik duyu eğitimi, günlük hayata dair çocuğun doğrudan yaptığı egzersizler, öğretici materyallerin zenginliği göze çarpmaktadır.³² Öğle arası verilen yemeklerin çeşitleri ve ölçüleri gelişim dönemlerine uygun şekilde düzenlenmiştir. Ödül ve cezadan uzak bir ders tekniğiyle çocuklar duyuşsal, zihinsel ve sosyal varlıklar olarak desteklenmiş ve eğitime tabi tutulmuşlardır.³³ Verilen dersler özlülük, basitlik, objektiflik ilkelere sahiptir. Sınıflar arasında keskin ayrımlar yoktur. İşbirlikçi öğrenme sayesinde 3 yaşındaki çocuk 6 yaşındaki başka çocuktan rahatlıkla öğrenebilmektedir.³⁴ Ayrıca gerekli nezaket kuralları da öğretilerek çocuğun yetişkinlerin hayatına uyum sağlamasına da yer verilmiştir.

2.2.Hazırlanmış Çevre (Atrium)

Montessori'ye göre yaşam, bir döngü ve kozmik düzenin bir parçası olarak bir hareket felsefesi taşımaktadır. Bu sebeple de çocukların hareketlerine izin verecek sınıf ortamı, yapı, düzen ve doğa oluşturulmalıdır.³⁵ Burada asıl problem özgürlük olarak görülmektedir. Pedagoji, antropoloji ve deneysel psikolojiye dayanan bilimsel pedagojinin asıl prensibi çocuğun özgürlüğüdür. Gelişimi boyunca çocuğun kendini kusursuzlaştırıp özgürleştirme çabasına "horme" denilmektedir. Ona göre bağımsızlık statik bir koşul değil, sürekli bir edimdir. Çocuk ilk bağımsızlık savaşını kendisine yardım etmek isteyenlere karşı vermektedir.³⁶ Özgürlük başıboş bırakılmışlık sayılmayacağından, Montessori'nin yapılandırılmış çevresi özgürlükçü eğitim temsilcisi kabul edilen Dewey'in özgür ortamından farklı sayılmaktadır.³⁷ Çocuk için tanımlanan ona özel ve eğitim alacağı yaşam alanına "hazırlanmış çevre

³¹ Wilbrandt, *Maria Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı*, 135.

³² Montessori, *Dr. Montessori's Own Handbook*, 15.

³³ Paula Polk Lillard, *Montessori: Modern Bir Yaklaşım*, ed. Seda Darcan Çiftçi, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs yayınları, 2013), 166.

³⁴ Angeline Stoll Lillard, *Montessori: The Science Behind The Genius* (New York: Oxford University Press, 2005), 21.

³⁵ Paula Polk Lillard, *Montessori, a Modern Approach* (New York, NY: Schocken Books : Distributed by Pantheon Books, 1988), 64.

³⁶ Montessori, *The Absorbent Mind*, 62-68.

³⁷ John Dewey - Martin S. Dworkin, *Dewey on Education* (New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1959), 4.

(Atrium)" denir. Çocuğun kendine yetebilmesi elbette hazırlanmış çevrede kendi boyutuna uygun, fizyolojik yapılarını destekleyen ve güç yetirebildikleri eşyaların var olması yatmaktadır.³⁸ Çocuk Evi'nde çocuklar normal bir evin minyatürü şeklinde görünen ancak tamamen gerçek ev ortamlarında gördükleri eşyalarla karşılaştırılmışlardır. Çocukların rahatça dolaşabildikleri sınıflarda otokontrol ve denetimini kendisi yapan çocuklar disiplin kazanmışlardır. "Yalnız başıma yapabileyim diye bana yardım et." genel ilke olarak kabul edilmektedir.³⁹ Çocuğun yaşadığı çevresi onun dünyası kabul edilmektedir. Çocuk yaşadığı çevreden dil, din, gelenek ve görenekleri gibi birçok kültürel kodları öğrenmiştir. Çocuklar çevresinde gördükleri her şeyi zihin olarak emmektedirler. Ancak bu olay doğrudan ayna yansımına benzetilemez. Çünkü çocuk belirli anlamlandırmalarda bulunmaktadır. Çocuğun gelişim dönemine bakıldığında emici zihnin duyarlılığı çevresindeki uyarıcıların çeşitliliğine bağlıdır.

Ayrıca el göz koordinasyonu ve dil becerileri için yeterli faydalı etkinlikler atriumlarda mevcuttur. Atriumlarda çocukların kontrolsüz hareketleri sonucu büyük kazaları önlemek için halı kullanılmaktadır.⁴⁰ Hazırlanmış çevrede heykelcilikle ilgili formal ders verilmez, pişirdikleri çömlükler ve tuğlalar duvar ve bina yapımında kullanılarak çocuk mimarlığa heveslendirilmektedir.⁴¹ Zaman zaman serbest oyuna da müsaade edilmektedir. Aynı zamanda doğayla buluşturulan çocuklar hayvan beslemekte, tarım ürünleri yetiştirmekte, bitkilerin bakımını üstlenerek yetiştirdikleri tarım ürünlerini satabilmektedirler.⁴²

2.3.Gelişim Materyalleri

Eğitimin amacının enerjiyi geliştirmek olduğunu bilen Montessori, klasik okullardan farklı olarak gözlemlere dayalı materyaller geliştirmiş ve bu materyallerin çocuk için en iyi öğretmen olduğunu ifade etmiştir. Ona göre önemli olan materyalin çocuğun zihnine tam karşılığıyla yerleşmesi ve tanıtılmasıdır.⁴³ Çocuğun gelişimine uygun olacak şekilde *günlük hayata alıştırma materyalleri*, *duyu materyalleri*, *didaktik materyaller* ve *kozmetik materyaller* olmak üzere dört çeşit sınıflandırma ortaya koymuştur.⁴⁴ Bunlara *gelişim materyalleri* adını vermiştir.

Materyaller incelendiğinde, bilimsel bir amaç taşımayan, bir çocuğun evinde her gün karşılaştığı nesnelere oluşan materyallere *günlük hayata alıştırma materyalleri* denilmektedir. Kaba ve ince motor becerilerini geliştirmek, çevresine uyum

³⁸ Lillard, Paula Park, *Sınıfta Montessori*. çev. Okhan Gündüz. Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014, 41-42.

³⁹ Maria Montessori vd., *The Montessori Series*, çev. Claude A. Claremont vd. (Amsterdam, Netherlands, Oxford, England: Montessori-Pierson Publishing Company, Clio Press, 2007), 67.

⁴⁰ Susan, Feez, *Montessori And Early Childhood: A Guide For Students*, (Los Angeles: Sage Publications, 2010), 42.

⁴¹ Montessori, *The Montessori Method*, 162-166.

⁴² Tim Seldin, *How To Raise An Amazing Child the Montessori Way* (New York, New York: DK, 2017), 147. Seldin, Tim, *How To Raise An Amazing Child the Montessori Way*. (2. baskı). DK Publishers, London 2017, s 147.

⁴³ Montessori, Maria, *Discovery of Child*, çev. Mary A. Johnstone (Kalakshetra: Adyar Madras Publishing, 1948), 254.

⁴⁴ Mutlu Burcu vd., "Okulöncesi Dönemde Montessori Eğitimi", *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi* 1/3 (2012), 119.

sağlamak ve kendi işini kendisi görebilmek için bu materyallerle çocuklar bir araya getirilmektedir. Böylelikle çocuğun bol tekrarıyla, pratik kazanması, kendini denetlemesi ve gözlemlemesi geliştirilmiş kabul edilmektedir.⁴⁵ *Duyu materyalleri* renk, şekil, boyut, ses, doku, ağırlık, ısı gibi sahip oldukları fiziksel niteliğe göre gruplandırılmış bir dizi nesnelere dir. Etkinliklerin tamamıyla beş duyu organını geliştirmesi hedeflenmektedir. *Didaktik materyaller* okuma-yazma ve aritmetik için oluşturulan nesnelere dir. Yazma ve okuma etkinlikleri ve matematik becerilerinin somut nesnelere ile öğretilmesine yer verilmektedir. *Kozmik materyallerde* ise bir bilim alanından başlanarak çocuğa ait bir bütün resim oluşturulur. Örneğin biyoloji, fizik ve kimya alanlarına küçük dokunuşlar yapılarak çocuğa bilim tohumları ekilmektedir. İnsanın keşfinden önce doğa ve çevreyi keşif probleminde yoğunlaşması gerektiğine inanan Montessori, suların, karaların ve dağların oluşumunu çocuğa aktararak gerçeklerle bağlantılı bir hayal edebilme yeteneği geliştirmektedir. Açık görsel semboller ve sebep sonuca dayalı detayların anlamları verilerek, çocukların dikkatini çekilmeli ve çocuklar kıtaları, ülkeleri ve birçok gerçekleri bu materyallerle öğrenmelidirler. Ayrıca daha sonra söz edilecek olan din eğitimi anlayışında da en çok yer tutan materyaller kozmik materyaller olarak göze çarpmaktadır.

2.4.Öğretmenin Görevleri

Montessori'ye göre ne yetişkinler çocukları ne de çocuklar yetişkinleri tam olarak anlayabilirler. Çoğu yetişkinler ve çocuklar arasında oluşan bir çeşit güvensiz bağlanmadan söz eden Montessori, yetişkin tavırlarının çocukların o anki yahut sonraki hayatlarında ortaya çıkacak olan problemlere işaret etmektedir. Kimi zaman kendisinin de bazı konularda çocuklara karşı sert müdahalelerinden yakılarak, çocukları anlayabilmenin yetişkinin kendisini değiştirmesinden geçtiğini ve bireye saygı esasından hareketle ihtiyaç duyulan güven bağı kurarak dışsal rehber olunması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Montessori'ye göre öğretmen yöneticidir. Bireysel aktivitelerde öğretmen çocuğun etkinliğine rehberlik eder.⁴⁶ Ona göre öğretmenler genç, açık fikirli, yeni tecrübelerle kapı aralayan ve kendi kişisel katkılarını da sürece ilave edebilecek yapıda olmalıdırlar. Yalnızca çocuğu sevip anlamakla kalmayıp aynı zamanda evreni sevmeli ve buradan kendilerine çalışma alanı yaratmalıdırlar. Temel görevi uzmanlık gereği çocuğu gözlemlemek olan öğretmenlerin gizli hazinesini içinde taşıyan çocuğu her yönüyle keşfedebilme ve görünür kılma inancına sahip olmaları gerekmektedir.⁴⁷ Öğretmenler kendini bilimselliğe ve objektifliğe hazırlayarak, çocuğun doğasını ortaya koymaya girişmelidirler.⁴⁸ Çocuğu tecrübesiyle arasına engel olmayacak şekilde desteklemeye hazır olmalıdırlar. Sonuç odaklı davranmamalı, çocuğun etkinlik sürecinde yaptığı hatayı düzeltmemeli bilakis kendisinin keşfetmesine fırsat

⁴⁵ Bowlby, Patricia, *A Case Study of Froebel Education in Practice*, 247.

⁴⁶ Murphy, Madonna, "Maria Montessori on The Natural Formation of Character in Young Children", *University of St. Francis Joliet Far Western Philosophy of Education 1* (2003), 6.

⁴⁷ Seçkin Demiralp, *Montessori Metodu ve Uygulamaları*, ed. Dilek Naim (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 19.

⁴⁸ Maria, Montessori, *Spontaneous Activity in Education* (New York: Frederick A. Stokes Company, 1917), 140.

vermelidirler. Zamansız ve gereksiz yapılan yardımın çocuğun gelişimine katkı sağlamayacağını bilmelidirler. Öğretmenlerin materyallerle uzun süre alıştırma yapmaları ve materyallerin ilgi çekici yönlerini ortaya koymaları gerekmektedir. Ayrıca öğretmen çalışma hayatında çocuğun aileyle yapacağı işbirliğine de önem vermelidir.

3. Montessori'de Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Anlayışı

Montessori'nin din eğitimi anlayışına bakılmadan önce Montessori'nin din anlayışına göz atmak gerekmektedir. Ona göre din sadece inanç değil, yaşamın temellerini barındıran ve uygar insana pozitif bilimle asıl gerçekliğin belirli yönlerini tarif eden bir olgu olmakla beraber her zaman toplumu onaran, yapılandıran ve güçlendiren bir sistemdir.⁴⁹ Ayrıca uygarlaşmış insanın dinî inanca sahip olduğunu ve bu insanın, doğaya işlenmiş bilimin gerçek gizemini din yardımıyla dışa yansıtabileceğini savunmuştur. Ona göre bilim ve din aynı gerçekleri yansıtmakla beraber birbirlerine yaklaştırıldıkça bütüncüllükleri ortaya çıkmaktadır.⁵⁰ Bu sebeplerden ötürü pozitif bilimin insanlığın derin gizemine dokunamadığını savunmuş ve bunun ancak ahlak eğitimiyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Yine eğitimde bilim ve teknik uygulamalarına yer verilirken kültür derslerinin ihmal edilmemesi, eğitimi kısıtlamak yerine geliştirmenin esas alınması ve eğitimde kültürün yaygınlaşacağı reform hareketlerinin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yeni bir dünya idealiyle teorisini geliştiren Montessori, yaklaşımında din eğitimine yer vererek bu eğitime "barışla silahlanma" adını vermiştir.

Montessori çocuğun birleştirici gücü sayesinde bir araya gelen farklı gruplardan, farklı felsefe ve dinden insanlardan söz ederken her türlü iyiliğin çocuğun içerisinde yer aldığına vurgu yapmıştır. 1907 yılında Çocuk Evi'nin açılışında doğrudan yoksulluk ve ahlaki yozlaşma konuları üzerinde durmuştur. Yine 1949 yılında her dinden eğitimcinin, psikoloğun ve pedagogun yer aldığı 8. Uluslararası Montessori Kongresi'nde çocuk ve çocuğun ahlaki eğitiminden söz etmiştir.⁵¹ Katıldığı konferanslarla yetinmeyip Catholic Montessori Guild (CMG) -Katolik Montessori Cemiyeti- adlı din eğitimi vakfını kurmuştur. Din eğitimini bebeklikten başlatmakla kalmayıp daha büyük yaş grubu çocuklara ve yetişkinlere özel programlar oluşturmaya çalışmıştır.

Kaleme aldığı eserlerle kiliseyi pedagojik yaklaşımlara çağırması ve Papa XV. Benedict başta olmak üzere XXIII. Peder John, Rahibe Isabel gibi önemli Katolik dünyası temsilcilerinin övgüsünü kazanmıştır.⁵² Montessori din eğitimi anlayışının Katolik öğretilerine ters olmadığı anlaşılmaktadır. Sisteminin bütünüyle aynı genel çizgiler doğrultusunda ilerlediği gözlenmiş ve pratik hayata ait alanlara karşılık zihin eğitimi, din duygusunun geliştirilmesi, kalp eğitimi ve dini anlama bakımından temel oluşturan dinî bilgilerin kazandırılması üzerinde durulmuştur. Toplum

⁴⁹ Maria, Montessori-Standing E. M. (Ed.). *The Child in the Church*. Hillside Education, California 2017, 110-111.

⁵⁰ William Damon, *The Path to Purpose: How Young People Find Their Calling in Life* (New York London Toronto Sydney: Free Press, 2009), 45.

⁵¹ Montessori, *Discovery of Child*, 30.

⁵² Montessori-Standing E. M. (Ed.). *The Child in the Church*. 122.

değiştirilmek istendiğinde, dikkatlerin çocukluk dönemine çevrilmesi gerektiğine vurgu yapan Montessori, ulusu değiştirmek için dinî anlayışı yeniden yeşertmek ve kültürü güçlendirmek gerektiğini savunmuştur. Montessori, çocuğun dinî dürtülerinin göz ardı edilemeyeceğinden bahsederek 1919 yılında Barselona’da açtığı okullardaki atriumları örnek göstermiştir.⁵³ O dönemde kırk çocukla başlayıp eğitimde zirve yapan bu merkezi, Hristiyan dünyası Çocukların Mekke’si olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Okullarda elde edilen şaşırtıcı sonuçlar Montessori’ye göre pedagojik değil, psikolojik duyarlılığın önemini göstermiştir. Çalışmalar daha sonra Papa desteğiyle Roma’ya taşınmış, 1926 yılının başlarında Milano Çocuk Evi Umanitaria (Sosyalist Yahudiler) tarafından desteklendiğinde, Yahudi Montessori okulları açılmıştır.⁵⁵

Saint Thomas felsefesine yakın olan Montessori, insanın özü itibarıyla evrensel olduğundan söz ederek yönteminin her dinî topluluğa ve düşünce akımına uygun olduğunu savunmuştur. Hümanizm temelli yönteminin mezhepsel değil, mezhepler üstü olduğunu iddia etmiştir. Tüm insanların kardeşçe yaşaması gerektiğinin altını çizerek, maneviyatın güvende gizli olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁶ Din eğitimi anlayışında çocuk, içerik, hazırlanmış çevre ve öğretmen unsurlarına yer vermiştir. Miller, Montessori’nin eğitim çalışmalarını, mistisizme yaklaşan manevi bir bilinçle sürdürdüğünü ifade etse de⁵⁷, aslında Montessori içinde yaşadığı toplumun genel ve özel ihtiyaçlarına cevap verecek ve toplumunu uygarlıklar seviyesine çıkaracak bir din eğitimi benimsemektedir.

3.1. Erken Çocukluk Dönemi Dini ve Ahlaki Gelişim

Montessori’ye göre erken çocukluk dönemindeki çocuklar soyut bir konuyla ilgili konuşmasalar da olup bitenleri anlamlandırabilmektedirler. Bu dönemdeki çocukların zihinsel, dil ve deneyim olmak üzere üç konuda sınırlılıkları vardır ve birçok araştırmada çocuğun sözsüz iletişim gelişimi gösterdiği kanıtlanmıştır.⁵⁸ Okulöncesi çocuğun tam anlamıyla sebeplendirmeyi anlayamasa da tamamen sihire de inanmadığı terse düşünülebilirliğin 3,5-4 yaşlarında kazanıldığı gözlenmiştir. 4-7 yaş grubu çocuklar canlı varlıklarla cansız varlıkları doğru şekilde ayırabilmektedir. 5 yaş çocuğu zaman ayırımı yapabilmektedir.⁵⁹ Çocuklar hikâyeleri doğru sıra ile anlatmasalar da algı ve hisleri tam olarak görmektedirler. Goldman’a göre çocuğun metaforu anlamayacağı düşüncesi iki açıdan hatalı görülmektedir. Çocuklar etkinlikler yoluyla metaforları anlayabilmekte ve mecazları kullanabilmektedirler.⁶⁰ Elkind’e göre dinî gelişim dört evreden oluşmaktadır. İkinci evresine “temsil arayışı”

⁵³ Jeannine, Schmid, *Religion, Montessori and The Home* (New York: Beverly Hills Benziger Inc, 1970), 20.

⁵⁴ Montessori, *Discovery of Child*, 77.

⁵⁵ Kramer, *Maria Montessori*, 301.

⁵⁶ Rebecca Nye, *Children’s Spirituality: What It Is and Why It Matters* (London: Church House Publishing, 2009), 55.

⁵⁷ Jassiem, Shamiemah, *Montessori and Religious Education in Western Cape Preschools* (Cape Town: University of Cape Town, Social Science Institute, The Degree Of Master Of Social Science, 2016), 23.

⁵⁸ Oruç, Cemil, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Yeni Türkiye* 1/58 (2014), 621.

⁵⁹ Donald Ratcliff (ed.), *Handbook of Preschool Religious Education* (Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1988), 21-24.

⁶⁰ Elizabeth Ashton, *Religious Education in the Early Years* (London ; New York: Routledge, 2000), 34.

denir ve 3-6 yaş çocuğunu kapsamaktadır. Bu döneme göre en önemli temsil zihinsel imaj ve dildir. Çocuk dil gelişimi ile sembolik oyunu oluşturmaktadır. Tanrı'nın varlığını kabul eden çocuk hemen temsilini bulmak istemektedir. Dinler de çocuğa bu temsilleri sembollerle ortaya koymaktadır.⁶¹ 3-6 yaş grubu çocuğunun zihni, eşyalar arasındaki ilişkileri zekâ yoluyla görmekle kalmayarak doğrudan görülmeyen şeyleri zihinsel imgeler de oluşturmaktadır. Ayrıca bilim dünyasında insanda "Tanrı Spotu", "Tanrı Geni", "Tanrı Noktası" olarak adlandırılan bir bölümün mevcut olduğu bilindiğinden bu da Montessori'nin tezini desteklemektedir.⁶²

Çocuk edindiği izlenimlerin yarattığı derin hislere dayanarak en içsel benliğini kurmaktadır. Özellikle de yaşamın ilk dönemlerinde güçleri aracılığıyla her zaman izini taşıyacağı kişisel karakteristik özelliği olan dil, din ve ırk bilinci edinmektedir. Çocuğun emdiği kişisel her ayırıcı özellik sonsuza dek sabitlenmekte ve sonradan akıl bunu reddetse dahi, bilinçdışı zihinde bundan bir parça kalmaktadır. Çünkü bebeklik döneminde oluşan hiçbir şey bütünüyle silinmemiştir. Bu *mneme* bireyin kendine özgü özellik yaratmasıyla kalmayıp, bunları içinde yaşatmaktadır. Dinî duygular da bu kategoriye dâhil edilebilmektedir. Ayrıca çocuk çevresinde özlemine duyduğu dinî içgüdülerine cevap bulabilmek istemektedir. Bütün bunlar çocuğun zihinsel gelişiminin ardında esrarengiz bir manevi aydınlanmanın da varlığını göstermektedir. Bu sebeple çocuklara 7 yaşından önce din eğitiminin verilmesinin mümkün olmadığını savunan temelsiz varsayımları reddetmiştir. Aslında duygu ve biliş insanda bütüncül ve sarmal olarak gelişmektedir. İnsanın davranışını gerçekleştirirken duygu prototiplerini kullanması aslında davranış ve duygunun birbirinden ayrı olmadığını göstermektedir.⁶³ Duyu-motor gelişiminin zirve yaptığı dönemden itibaren din duygusu, din eğitime yön vermektedir. Çocuğun dinî bilinci dinî kimlik sayılarak bebek için güven merkezli, erken çocukluk için bağıllık esas alınan bir maneviyat oluşturulmaktadır. Çoklu zekânın manevi gelişimle yakından ilişkili olduğu bilincinden hareketle, maneviyatın özü itibarıyla bir çıktı değil, süreç olarak ele alındığı kritik dönemlere özen gösterilerek bu süreçte çocuğun manevi ve ahlaki gelişiminin sağlanması esas alınmaktadır⁶⁴.

Ahlaki gelişimle ilgili birçok kuramdan bazıları ahlaki kuralları bilişsel gelişimle açıklamaya çalışanlardan Piaget, Baldwin, Dewey ve Kohlberg'e, sosyal öğrenme yoluyla açıklayanlardan Bandura, Miller, Berkowitz'e dayanmaktadır. Çocuk için 1,5-2 yaş sonrasında ötekini bilme bilincinin doğduğu ve 2-3 yaş çocuğunun tam olarak kendi duygularıyla ötekinin duygularının farklılığını kestirebildiği

⁶¹ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007), 46-47.

⁶² Brendan Hyde, *Children and Spirituality: Searching for Meaning and Connectedness* (London; Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 2008), 46; Nye, *What It is and Why It Matters: Children's Spirituality*, 163.

⁶³ Fisher, Kurt. W. - Bidell R Thomas, "Dynamic Development of Action and Thought", *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development*, ed. Lerner, Richard M. (New Jersey: John Wiley Sons Inc, 2006), 372; Ronald James Nuzzi, *Gifts of the Spirit: Multiple Intelligences in Religious Education* (Washington, D.C.: National Catholic Educational Association, 1999), 21.

⁶⁴ Ronald Goldman, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence* (London: Routledge and Kegan Paul, 1977).

gözlenmiştir.⁶⁵ Daha sonraki dönemde de empati duygusunun gelişeceğine vurgu yapılmıştır. Damon ise çocukların paylaşma ve dağıtma kavramları üzerine yaptığı araştırmalarda ahlaki yargılar gelişimsel ilerlemeyi ortaya çıkarmıştır. Çocuğun ahlaki düşüncesi yaşıyla beraber gelişmekte ve ahlaki inanç sistemi inançla paralel ilişkilendirilmektedir. Çocuğun sosyal tecrübeleri değiştikçe bilişsel gelişimi de değişmektedir. Çocukların ahlaki genelleme kodları bulunmamaktadır. Goldman'da 3-6 yaş grubu ahlaki gelişimde peri masalı evresine denk gelmektedir. Erken çocukluk dönemi Piaget'e göre işlem öncesi Kohlberg'in ise ceza- itaat evresine denk gelmektedir.⁶⁶ Piaget ilk ahlaki evrede dışsal yöneten olduğunu, heteronom gelişme gösterdiğini savunmaktadır. Ancak küçük yaştaki çocuk standart yargıya ve olayları birbirinden ayırmaya yetkin değildir. Çocuklara ahlaki karar alma öğretmek için tecrübelerinden faydalanması gerekmektedir. Piaget dahi yalnızca sözlü ifadeye bağlı kalarak kurallar oluşturduğundan ve değerler doğrudan bilişsel şemalar olmayacağından sosyal davranış sınırlandırması hiyerarşik bir bütün kabul edilmemelidir. Erikson'un tarifine göre 4-7 yaşlarında ahlaki biliş gelişmektedir ve bu dönemlerde ahlaki eğitime yer verilmelidir. Çocuk kimlik, ben- çevre ve ben-toplum bilinci kazanmıştır.⁶⁷ Bilinenin aksine 4-7 yaş grubu çocuklar empatik tepki verebilmektedirler. Damon'a göre tuvalet alışkanlığıyla beraber çocukta utanç duygusu gelişmeye başlamakla beraber çocukta ahlaki gelişimin başlangıcı sayılabilmektedir. Çocukları akranlarıyla ilişkilerinde geliştirdikleri samimiyet ve ortaklık aslında onların ahlaki gelişimlerinin başlangıcı kabul edilmektedir. Kültür ve cinsiyette çocuğun sosyal tecrübesini etkileyeceğinden ahlaki değerini etkilemektedir. 5 yaş çocuğu kasıt, niyet ve kazayı ayırt etmektedir.

Montessori'ye göre çocuk yeterli bilişsel düzeye sahip olmadığı için kendi algısı ve ötekilerinkini organize etmede yahut farklılaştırmada zorluk çekmektedir. 0-6 yaş yaratıcılık dönemi kabul edilse de doğru yanlış duygusu gelişmemiştir. Ayrıca doğanın erken çocukluk dönemi üzerinde ahlaki etkisinin var olduğunu düşünen Montessori, çocuğun modern toplum koşullarında doğadan uzaklaştığını ifade etmiştir. İmkânlar dâhilinde yapılması gereken en mükemmel şeyin çocuğu yapay şehir yaşamından izole edecek bağlardan kurtarmak olduğunu vurgulamıştır. Çocuklar iyi-kötü ayırımı yapma gereksinimini ancak yedi yaşına geldiğinde duymaktadırlar. Her şeyi kabul etmekte ve her şeye inanmaktadır. Bu dönemde ahlak iyi kötü ayırımı öğretilmemektedir. Asıl gereksinim güvenlik duygusudur. Ahlak eğitiminin en önemli sorusu, doğrudan öğretmek yerine çocuğun farklı açıdan bakarak yapılandırmasına yardım etmektir. 6 yaş sonu gerçekten de bu eğitimin yapılması için çok kritik bir çağ kabul etmektedir.⁶⁸ Yine de çocukların ahlaki bilinç geliştiremediği düşünülerek 3-6 yaş ihmal edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Ahlak eğitimi

⁶⁵ Saarni, C, "Emotional Development: Action, Communication, and Understanding", *Handbook of Child Psychology: Social, Emotional, and Personality Development*, ed. Eisenberg, Nancy (2006: John Wiley Sons Inc, ts.), 226-299.

⁶⁶ Craig R. Dykstra - Sharon Daloz Parks (ed.), *Faith Development and Fowler* (Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1986), 28; Batson Daniel - Powell, Adam A, "Altruism and Prosocial Behavior", *Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology.*, ed. Theodore Millon-Melvin J. Lerner (New Jersey: . John Wiley Sons Inc, 2003), 471.

⁶⁷ Robert, Coles, *The Moral Life of Children*, Atlantic Monthly Press, Boston 1986, 241.

⁶⁸ Maria, Montessori, *Education for A New World* (Kalakshetra: Adyar Madras Publications, 1946), 88.

zihinsel eğitim gibi hisse dayalı olmalıdır. Hislerin eğitimi kişinin manevi bağımsızlığını yükseltmektedir. Bu yönüyle Montessori ahlak eğitimini erken çocukluk döneminde doğrudan değil, doğayla etkileşim içinde olunarak tinsel güçleri geliştirme bağlamında ele almaktadır. Çocuğun ahlaki gelişimiyle ilgili modern yaklaşımlara oranla farklı bir yol izlemiştir ve erken çocukluk dönemi manevi eğitimin içerisinde yer alan ahlaka karşı duygu geliştirme göze çarpmaktadır.

3.2. Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Materyaller

Montessori'ye göre çocuk tüm dinî hayata ait ritüelleri okuyarak değil, yaparak yaşayarak öğrenmektedir. Montessori yönteminde geleneksel eğitimin pedagojik hataları bir kenara bırakılarak çocuğun kişiliği ile zihin yönü kendini ifade etme şekliyle kaynaştırılmaktadır.⁶⁹ Montessori, normal eğitim metodunda olduğu gibi dışsal verileri besleyerek ve ortam düzenleyerek çocuğun materyallerle kendi başına öğrenmesini esas almıştır. Ona göre çocuğun materyallere dokunması kendi zekâsında bilinmeyenleri ortaya çıkarmasını sağlayacağından çocuğu tamamen dilediği şekilde oynamaya bırakmak kendini ifade etmesine imkân vermektedir. Çocuğun özgürlüğü sayesinde disiplin kazanması, akademik pedagojisinin yanı sıra, dinî alandaki kavramları da içine almaktadır. Ona göre din eğitiminde yalnızca dinî eğitim değil, aynı zamanda ahlaksal yaşama yönelim gerçekleştirilmelidir. Ancak din eğitiminde ölçülü olmanın önemini de vurgulamaktadır. Aşırı yüklenmelerin din fanatizmine, eksik bilgilendirmelerin ise köksüzlüğe, düşmanlığa ve iç huzursuzluğa neden olduğunu açıklamaktadır.⁷⁰

Çocuk Evi'nin herkeste manevi duygu uyandırdığına dikkat çekerek çocuğu keşfetmenin aslında bir nevi Tanrı'ya açılan kapı olduğunu vurgulamaktadır. Çocukların manevi gelişimleri için kutsallar ve dualara yer vermektedir. Yine Hz. İsa'nın bir bebek olarak gelmesine ve saygı görmesine vurgu yapıldığından çocuğun eğitiminde çocuğun doğasına duyulan saygıdan hareket edilmektedir⁷¹. Ahlak noktasında ise çocuklara günahlardan hoşlanmama öğretilmekte ve bu değerlerin hayatın güvenliği için önemli bir unsur olduğu benimsenmektedir. Ayrıca sınıf içerisinde edinilen ahlaki değerleri; oyun yerine çalışmayı tercih etme, işini ciddiye alma, zihinsel odaklanma, iç dinginlik kazanma, tavırlarda duygusal olarak bütünleşme, doğayı sevmeye, davranışlarda bağımsız irade gücü kazanma, ötekinin hakkını gözetme ve saygı duyma, içinde yaşadığı çevreye sosyal olarak adapte olma ve özdenetim kazanma şeklinde sayılmaktadır.⁷² Doğrudan ahlaki değer öğretme yerine çocuk kendi değerini kendi tanımlamaktadır. Manevi gelişime bağlı olarak çocuklara teolojik anlatımdan çok çocuk merkezli bir anlayışa geçilme önemli bir yer tutmaktadır.

Din eğitimi verilmiş şekline gelindiğinde ilgi çekicilik ön planda olup çocuğun yapmasına fırsat vererek hatasını kendi düzeltmesi istenmektedir. Eski Ahit'te ki olumsuz dil ve öge oluşturacak unsurlar bırakılarak Yeni Ahit'teki yaklaşımlara ağırlık verilmiştir. Örneğin Hristiyanlık dini öğretilirken "öldürme!" emri yerine

⁶⁹ Nye, *Children's Spirituality*, 133.

⁷⁰ Montessori, *The Montessori Method*, 374.

⁷¹ Montessori, *Discovery of Child*, 98.

⁷² Montessori-Standing (Ed.). *The Child in the Church*, 97.

“düşmanımı sev” ifadesine yer verilerek evrensel bir bakış açısı çizilmektedir.⁷³ Çocukları korkutacak din anlatımından da kaçınılmaktadır. Çarmıh hikâyesinin öğretimi mezhepten mezhebe değişiklik göstermektedir. Din eğitimi etkinliklerinde dersler inanç, On Emir, dua, ibadet törenleri, dinî mektuplar ve öğütler olmak üzere beş içerikten oluşmaktadır. Toplu ibadet gerçekleştirmek Montessori din eğitiminde önemli yere sahiptir. Erken çocukluk dönemindeki çocuklar için gönüllülük esas alınarak sevdirmeye amaç güden bir yöntem izlenmektedir. Çocuğun içindeki ibadet yatkınlığı toplu ibadete katılımı sağlamaktadır. Toplu ibadetlerle çocuklar beden ve ruhu bir araya getirmekte, toplumsal varlık olma bilincini güçlendirmekte, sembolik gözlemlerini anlamlandırmakta, saygınlık ve nezaket kurallarını öğrenmekte, düzenli toplu ibadeti pekiştirmekte, öğrenilen ve öğrenilmeyen arasındaki farkları algılamakta ve cemaat olma bilinci kazanmaktadır. Çocuklar için yapılacak etkinlikler arasında perdeleri çekerek mumları yakma, sandalyeleri düzenleme ve vazolara çiçekler koyma sayılabilmektedir. Küçük çocuklar ekmek pişirmişlerdir ve kadeh doldurmuşlardır. Ritüeller yardımıyla çocuk paylaşmayı, doyum sağlamayı ve toplum kalkındırmayı öğrenmektedir. Erken çocuklukta dahi çocukların ahlaki sorumluluk kazanabildikleri gözlemlenmiştir. Çocukların akranlarıyla beraber kültürel faaliyetlerden olan sofraya dizimi ve sofraya adabını öğrenmişlerdir. Kilise etkinliklerinde ileriki yaşlardaki çocuklar doğrudan törenlerde yer almakta küçük çocuklar ise dikkatle gözlem yapmaktadır. Ekim festivallerinde ilahilere yer verilerek çocukların Tanrı'nın yarattığıyla meşgul olmaları gerektiğine karar verilmiştir. Tanrı sevgisi, Tanrı'nın insana hayat vermesi, Tanrı'nın görünmezliği, Tanrı'yla diyalog, Katolik takvimi, ekmek ve şarap ayini, On Emir, vicdan ve günah çıkarma konularıyla ders bütünlüğü edinilmektedir. Diğer başka etkinlikler arasında yazı yazmayı öğrendiklerinde dönemin önemli şahsiyetlerine ve kraliyet mensuplarına Noel ve Paskalya kartlarını hazırlamaktadırlar.⁷⁴ Ayrıca Barselona Montessori Okulunda çocukların Gregoryen ilahileri okumaları hem müzik kulaklarının gelişimlerine hem de dinî gelişimlerine katkı sağlamıştır.⁷⁵ Dahası pekiştireç olması için başarılı öğrencilere beyaz kurdeleli gümüş Yunan haçı takılmaktadır fakat daha sonra bu uygulamadan da vazgeçilmiştir.⁷⁶

Din eğitiminde anlaşılabilirlik, açıklanabilirlik, faydalı sonuçlar edinme ve işleyebilirlik yaklaşımın şeklini oluşturmaktadır. Hem bilgi hem beceri yönüyle ayinler çocuğa yaptırılmaktadır. Rahibi gözleyerek ve nasıl yaptığı izlenerek öğrenilip uygulamaya tabi tutulmaktadır. Çocuğa dua edebilmesi öğretilmekte, Tanrı'yla iletişimi güçlendirilmekte ve doğal yollarla Tanrı'dan af dilenmesi, yardım istenmesi ve ona şükredilmesi bilinci kazandırılmaktadır. Yine yapılan törenlerde ve edilen dualarda anadil kullanmanın önemi vurgulanmaktadır.⁷⁷ Ayrıca ders sunumlarında on taneyi geçmeyecek şekilde hikâyeler için varsa bilindik figürleri ile resim ve şekil kutusu

⁷³ Montessori, *The Montessori Method*, 180-181.

⁷⁴ Montessori, *Education for A New World*, 7.

⁷⁵ Maria Montessori, *The Montessori Elementary Material: The Education of Children from 7 to 11 Continued the Advanced Montessori Method Vol 2* (Place of publication not identified: Robert Bentley, 1971), 365.

⁷⁶ Montessori, *Discovery of Child*, 110.

⁷⁷ Montessori-Standing (Ed.). *The Child in the Church*, 137.

oluşturulmaktadır. Çocuklar dua kalıpları oluşturup dua ezberleyerek haç çıkararak aziz yardımcılığı görevi üstlenmişlerdir. Çocuklara resimler veya boyamalar yaptırılarak çocuklar düşünmeye yönlendirilmektedir. Çocuklara İncil okunurken hayattan örneklerle anlamlandırmalar kazandırılmaktadır.

Dini materyaller için doğrudan ayinlerin gereçleri kullanılırken, ayinlerde kullanılacak nesnelere isimleri kartlara yazılıp üzerlerine bırakılmakta ve okuma zorluğuna göre sıralanmaktadır. Didaktik dinî materyalleri saklayacakları ve kendi isimlikleri olan dolaplar bulunmaktadır⁷⁸. Çalışma odasında bazı tahtalarda İncil içrikli yazılar veya semboller yer almaktadır. Çocuklar kendi haçlarını kendileri yaparak dini sembol ve kültlerini de daha çabuk benimsemektedirler. Ayrıca dinî figürlü nakış, kil çalışmaları ve dokumalara da yer verilmektedir⁷⁹. Aynı odalarda tutulan dinî materyaller sıradan Montessori materyallerinden farklıdır. Odadaki her şey çocuğun ruhuna ve kişiliğine etki eden manevi gelişimini doyurmaya yönelik ürünlerdendir. Çocuklar tıpkı günlük hayat alıştırmaları gibi dinî materyallerle meşgul olmaktadır. Böylelikle tarla işleri, sessizlik oyunu ve çiçek sulama gibi günlük etkinlikler başka anlamlar kazanmaktadır. Örneğin mumların sayısı matematikteki etkinlikleri anımsatmakta, renk kartelası resmi tören elbiselerinin dizimini öğretmektedir. Müzik dersi ve ilahi etkinlikleri birleştirilmektedir. Okuma yazma da okunulan kartları dinî resimlerle eşleştirmektedirler⁸⁰. Küçük çocuk için basit ve gerçekçi duyu-motor materyaller kullanılmıştır. Duvardaki resimler o yılın özel dinî günlere göre düzenlenmektedir. Ayrıca çocuğa görsel materyallerde filmler izletilmektedir.

3.3.Hazırlanmış Dini Çevre

Montessori'nin din eğitimi üzerine en önemli çalışmalarından biri de 3-6 yaş grubu çocuklar için Barselona'da açtığı çocuk evleridir. 1907'de eğitime başlayan bu okulun açılış tarihi aslında Hristiyan dünyasında kutlanan ve önemli dinî bayramlardan sayılan üç azizin doğudan bir kuyruklu yıldızın yol göstermesiyle İsa'nın doğduğu samanlığa gelerek hediye getirdiği gün kabul edilmektedir.⁸¹ Merkezin açılış konuşmasında Montessori bu merkezin yeni bir Kudüs vaat ettiğini bildirmiştir. Ev kelimesi aile kurumunun kutsal sembollerini ihtiva ettiğinden merkezin ismi olarak seçilmiştir. Tam olarak gerçek kilise özelliği taşımamakla beraber kiliseden çok fazla esinlenmiş bir hazırlanmış çevre sunulmaktadır. Bu evler toplantı bölümü, tapınma bölümü, ayin bölümü gibi farklı kategorilere ayrılan ve çocuğun Tanrı ile iletişiminin sağlandığı ve de çocuğun kendi ritüellerini gerçekleştirmesine olanak verildiği yerlerdir.⁸² Atriumların duyu yönüyle çocuğun maneviyatını beslediği ve çocuğun yaparak yaşayarak öğrendiği tüm dinî tecrübeleri kapsarken günlük yaşam etkinlikleriyle kilise hayatı da desteklendiği söylenebilir.

Çocuk Evi'ndeki yöntemin Peder Clascar ve Casulleras tarafından onaylanan ve teknik pedagoji yönünden bilir makamlarca desteklenen hazırlanmış bu çocuk

⁷⁸ Montessori, *Dr. Montessori's Own Handbook*, 12.

⁷⁹ Montessori, Maria. *The Montessori Method*, 165.

⁸⁰ Montessori-Standing (Ed.). *The Child in the Church*, 49.

⁸¹ Wilbrandt, *Maria Montessori yYöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı*, 43.

⁸² Sofia Cavalletti, *The Religious Potential of the Child the Story of Peter Marshall* (New York, NY: Liturgy Training Publications, 1992), 56.

kilisesi çocuğun içinde yaşadığı kültüre uygun öğeler barındırarak geleneksel ve doğal sembollerle kuşatılmıştır.⁸³ Kilisenin ışığı ve sessizliği bir sembol ifade ederken, renklerin kullanımı da önemli bir unsur teşkil etmektedir. Çocukların geçiş dönemlerinde zihinlerine kazınan imgeleri ve objeleri unutamayacağını ifade eden Winnicott'ın geçiş alanı teorisine⁸⁴ bağlı kalan Montessori, çocukların dinî resimleri kavrayamaları da kalplerinde onları dinî duygularla benimseyeceklerini savunmuştur. Bu sebeple kilise girişinde ilk göze çarpan imge Hz. Meryem'in oğlu İsa'yla iskemlede oturarak resmedildiği Rafaello'nun Madonna della Seggiola tablosudur⁸⁵ ve bu tablo aynı zamanda Çocuk Evi'nin amblemi olarak kullanılmıştır. Ayrıca çocukların çoğu kez küçük detaylara takılabileceğinden söz ederek hazırlanmış çevreyi basit ancak fazlaca etkili sembollerden oluşturmuştur. Çocuk kilisesinde boyutları çocuklara uygun sandalyeler, ikonlar, şapeller, resimler, küçük heykeller ve dizlikler yer almaktadır. İkonlar çocukların yakından inceleyebileceği şekilde duvarlara asılmıştır. Atrumlarda Musa heykeli, Michalengelo tabloları, yedi mum önünde duran ve zamanla ezberlenebileceği düşünülen On Emir levhası ve çocukların kilise ve atrumlarda giyineceği özel tören kıyafetleri de bulunmaktadır. Küçük minyatür çan kulesi ibadete çağırma görevini üstlenmiştir. Montessori atriumları ve kilisesi aynı bahçede yer almaktadır. Belli hayvanlar bahçede dinî sembol olarak kullanılmıştır. Din eğitiminin parçası olarak kendi tırpan ve oraklarıyla çalışan çocuklar ekmek ve şarap ayınları için yine kendi un ve üzümünü üretmişlerdir. Yine burada da ekmek, taş, ağaç tohumu ve su önemli dinî semboller kabul edilmektedir.⁸⁶ Tüm bunların yanı sıra Montessori modelinde özel bir Montessori sınıfı olmadan da Montessori din eğitimi verilebilmektedir. Normal bir sınıfta raflara dinî materyaller konulabilmektedir.⁸⁷ Bazen de hazırlanmış kiliseyle yetinilmeyip çocuklar gerçek kiliseye götürülmüş ve kısa da olsa çocukların hazırlanmış çevrede edindikleri bilgileri uygulama şansı bulmalarına kilisede fırsat verilmiştir⁸⁸.

3.4. Montessori Din Eğitiminde Ebeveynler ve Öğretmenler

Montessori'ye göre çocuğun duygu gelişiminin kalitesi ve yoğunluğu ailesiyle ilişkisinin kalitesiyle anlamlandırılmaktadır ve maneviyata olan yatkınlığı ebeveynine olan güveniyle paralel kabul edilmektedir.⁸⁹ Bilinçlendirici aile, çocuğu yapacağı eylemlere karşı bilgilendirmelerde bulunan ve aynı zamanda seçme özgürlüğü tanıyan model kabul edilmektedir. Böylelikle çocuk aile kurallarını benimsemekte, içselleştirmekte ve otonom tavır sergilemektedir. Olumlu ahlaki duygu gelişimi 3-4 yaşlarına tekabül etmektedir. Tutarlı ebeveynler çocuğu destekleyerek, çocuğun farkında olarak, çocuğa davranışlarının sonuçlarını göstererek ve çocukların kendi

⁸³ Schmid, *Religion, Montessori and The Home*, 31.

⁸⁴ Oruç, Cemil, "Montessori Eğitim Yaklaşımının Din Eğitimine Uygulanması: Godly Play Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 17/38 (2019), 246.

⁸⁵ Montessori, *Discovery of Child*, 94-95.

⁸⁶ Badua, Louie, Wolf, Maura, "The Spiritual Nature of Service Learning", *New Directions for Youth Development Spiritual Development*, ed. Gil G. Noam (Denver: Jossey Basswiley Company Publishers, 2008), 92.

⁸⁷ Montessori-Standing, *Child In The Church*, 198-201.

⁸⁸ Montessori-Standing, *Child In The Church*, 25-28.

⁸⁹ Oser - Gmünder, *Religious Judgement*, 51.

sorumluluklarını almalarını sağlayarak çocuğun olumlu ahlaki duygu geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.⁹⁰ Aile otoritesi aslında sosyalleşmenin başlangıcı ve ahlaki farkındalığın oluştuğu kurum olarak ifade edilmektedir. Ebeveynin oluşturacağı ahlak dersleri çocuğun zihin yapısıyla bağdaşması gerekmektedir. Ebeveynler çocuk maneviyatı oluştururken de kibar ve nazik tavır sergilemesi ve kendi yaşamından olayları çocuğun tepkilerini anlamlandırarak çocukla paylaşması gerekmektedir.⁹¹ Çocuğu eğitirken yetişkinlerin güç üstünlüğü çabasına düşmeden ve pedagojik hatalar yapmadan onun yasal haklarına saygı duyarak iyi bir vatandaş, dindar bir kul ve akıllı bir birey olmasına yardımcı olmaları gerektiği söylenebilir. Ayrıca çocuğa maneviyat ve ahlak eğitimi verirken olumlu dil kullanılması, evde bu eğitim için uygulamalara yer verilmesi, çocuğun duyu motor yoluyla günlük dinî etkinliklerin yapılması ve bu eğitimde çocukla beraber hareket edilmesi önemli uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuğun maneviyat gelişimi yalnızca aile değil, aynı zamanda öğretmenler de desteklemektedir. Montessori'ye göre erken çocukluk dönemi din eğitimcisi özel ilahiyat bilgisine sahip olmak zorunda değildir. Çocuğa evren kitabıyla ilahi kitabı birlikte okuyacağı ufku açmalıdır.⁹² Ayrıca erken çocukluk dönemi için çocuğun maneviyatı beslenirken detaylı ders programına değil, öğretmen ilişkisine bakılmalıdır. Montessori öğretmenin asıl görevi ne öğreteceği değil, nasıl öğreteceğidir. Din eğitimi öğretmeni dersleri kolektif biçimde işleyerek hem İncil hikâyesi anlatırken bir yandan da çocuğun yaşına uygun materyalleri destekleyerek ders sunumu yapmalıdır. Çocuğu açık fikirli yapmak, görünen yolları keşfettirmek, kişisel farkındalığı cesaretlendirmek, maneviyatın politik ve sosyal yönlerinin birey olarak farkında olmak öğretmene düşen dört görev sayılmaktadır.⁹³ Öğretmen dersleri bitirdikten sonra asistanyla beraber çocukları meditasyona çağırmalıdır. Dersi üç bölüme ayırarak ilk olarak çocuklara sözlü anlatım yapmaktan ziyade göstermeli, sonrasında çocukları materyallerle baş başa bırakarak gözlemlemeli daha sonrasında da çocuktan yaptığı şeyleri tekrar etmesini istemelidir. Öğretmen de tıpkı ebeveyn gibi çocuğun güvenini kazanmak adına onunla çokça vakit geçirmeli, çocuklara somut ve gözlenebilir ahlaki davranışlar kazandırarak onları manevi hayata hazırlamalıdır.⁹⁴ Çocukları gözlemlerken aldığı notları gün sonunda öğrenci yorumu, öğrenci durumu, yaratıcı çalışma, sebeplendirme seviyesi ve bilişsel gelişim şeklinde çıktı olarak kaydetmelidir.

Sonuç

Montessori'nin eğitim anlayışına bakıldığında, Montessori çocuğun gelişimini 0-3, 3-6 ve 6-12 yaş olmak üzere üç temel evrelere ayırarak her kritik dönemin ihtiyaçlarına uygun bir eğitim sunmayı amaçlamıştır. Ona göre çocukta var olan emici

⁹⁰ Ratcliff, *Handbook of Preschool Religious Education*, 97-98.

⁹¹ Hyde, *Children and Spirituality: Search for Meaning and Connectedness*, 94-95.

⁹² Montessori, Maria, *Spontaneous Activity in Education*, (New York: Frederick A. Stokes Company, 1917), 141.

⁹³ Nye, *Children's Spirituality*, 149.

⁹⁴ Robert Coles, *The Moral Intelligence of Children: [How to Raise a Moral Child]* (New York: Plume, 1998), 77.

zihin aslında onu öğrenmeye iten bir güdü sayılmakta ve çocuğun duyarlılık dönemleri öğrenmenin en üst düzeyi olarak kabul edilmektedir. Çocuğun gerekli evrelerde öğrenemediği bilgileri evre sonrası öğrenmesinin daha güç olduğunu ifade etmektedir. Montessori sınıflarında çocuklar tüm etkinlikleri kendi başlarına çalışarak ve diğer çocuklarla iletişim kurarak öğrenmektedirler. Montessori'ye göre erken çocukluk dönemi eğitiminin temelinde bireyin gelişimi ve eğitimi, hazırlanmış çevre, öğretim materyalleri ve öğretmenin tutumu yer almaktadır. Bu dört temel prensibe her zaman için dikkat edildiğinde eğitimde başarı yakalanabileceğini ön görmektedir. Çağdaş eğitimin ilkeleri tekrar gözden geçirilirse, çocuğun öncelenmesi, kendi faaliyetlerini gerçekleştirmede çocuğa fırsat tanınmış olması, bilgisini kendisinin kısmen de olsa yapılandırması istenmesi her iki yaklaşımın ortak özellikleri olarak gösterilebilmektedir. Ayrıca materyallerin de çocukların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde seçilmiş ve düzenlenmiş olduğu görülmüştür. Öğretim yöntem tekniklerinde ise öğreticinin yalnızca rehber olması istenmiştir. Tüm bu ilkelerle Montessori metodunun çağdaş eğitim sistemine de uygun olduğu göstermektedir.

Genel eğitim anlayışını din eğitimine yansıtan Montessori, Barselona'da bulunduğu süreçte birçok uygulamalı çalışması ile çocuklara din eğitiminin de bu yöntemle verilebileceğini savunmuştur. Ona göre metodu, insan ruhunun ve maneviyatının gelişimine yardımcı olmaktadır ve insan ruhunun Tanrı algısı olmadan tam bir şekilde gelişim göstermeyeceğini savunmaktadır. Bebeklerin emici zihninden bahsederek dinî öğretilerin bulunduğu çevrede yer aldığı dahi bu emici zihin hareketine geçtiğini ve çocuğun ruhuna doğrudan işleyerek derin izler bıraktığını ifade etmiştir. Kritik dönemlerde alınmayan din eğitiminin sonraki dönemlerde dine karşı cansız ve sığ bir algı oluşturacağını vurgulamaktadır. Yine çocukta dinî hissiyatı görmezden gelmenin onu olumsuzluğa terk etmekle eş değer olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek insanda var olan "Tanrı Geni" gerekse Goldman'ın ikili dünya problemi ve Fowler'ın inanç gelişim basamakları, çocuğa küçük yaşta din eğitiminin verilmesi gerektiğinin en önemli kanıtlarından sayılabilmektedir. Bu yönüyle Montessori de erken çocukluk dönemi için din eğitiminin gerekliliğini bilimsel bir şekilde ortaya koymuştur.

Ahlak eğitiminde ise Montessori erken çocukluk döneminde doğrudan değil, doğayla etkileşim içinde olunarak tinsel güçleri geliştirme bağlamında ele almaktadır. Çocuğun ahlaki gelişimiyle ilgili modern yaklaşımlara oranla değişiklik göstermiş görünse de ahlak eğitimi gerekli gördüğü gözlenmiştir. Temelde Montessori Din Eğitimi Metodu'nda çocuğun gerekli kazanımları elde edebilmesi için hazırlanmış bir çevrede ona müdahale etmeden eğitilmesi sağlamak hedeflenmiştir. Montessori çocukların din eğitimleri için özel şapeller yaptırmış ve rahipler görevlendirmiştir. Yönteminde çocuğa bu eğitim verilirken çocukla beraber ilahiler söyleme, yemek yeme, ayın malzemelerini çocuğa taşıtma, ayın esnasında ona görevler verme, resim çizdirme ve doğadaki varlıklara bakarak Tanrı'nın belirli özelliklerini keşfetme esas alınmıştır. Çocuk semboller yardımıyla öğreneceği için seçilecek hikâyelere ve kıssaların içeriklerine çocuğun oluşturacağı sembolleri karşılaması bakımından dikkat edilmesi gerektiği ve materyallerin seçilmesinde yine çocuğun pedagojik gelişimi dikkate alınarak sınıf ortamının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Erken çocukluk dönemi için din eğitimcisinin din eğitimi alanında uzman olmasına gerek olmadığı ancak iletişim becerisinin yüksek olması gerektiği ifade edilerek yönlendirici ve rehber özelliği taşımasına önem verilmektedir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* RU (%10), ŞS(%90); *Literature review / Literatür taraması:* RU (%50), ŞS (%50); *Data collection / Veri toplama:* ŞS (%100); *Data analysis / Veri analizi:* RU (%40), ŞS (%60); *Writing the article / Makalenin yazımı:* ŞS (%100); *Revision the article / Makale revizyonu:* RU (%50), ŞS (%50).

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ashton, Elizabeth. *Religious Education in the Early Years*. London ; New York: Routledge, 2000.
- Badua, Louie, Wolf, Maura. "The Spiritual Nature of Service Learning". *New Directions for Youth Development Spiritual Development*. ed. Gil G. Noam. Denver: Jossey Basswiley Company Publishers, 2008.
- Bayram, Beyza. Değerler Eğitiminde Montessori Yöntemi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bowlby, Patricia. A Case Study of Froebel Education in Practice. Montreal: Concordia University, Institute of Educational Sciences, The Degree Of Master Of Educational Science, 2016.
- Cavalletti, Sofia. *The Religious Potential of the Child the Story of Peter Marshall*. New York, NY: Liturgy Training Publications, 1992.
- Çetinkaya, Bayram Ali (ed.). *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Damon, William. *The Moral Child: Nurturing Children's Natural Moral Growth*. New York: The Free Press [u.a.], 1. paperback ed., 1990.
- Damon, William. *The Path to Purpose: How Young People Find Their Calling in Life*. New York London Toronto Sydney: Free Press, First Free Press hardcover edition April 2009., 2009.
- Daniel, Batson - Powell, Adam A. "Altruism and Prosocial Behavior". *Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology*. ed. Theodore Millon-Melvin J. Lerner. 463-484. New Jersey: . John Wiley Sons Inc, 2003.
- Demiralp, Seçkin. *Montessori Metodu ve Uygulamaları*. ed. Dilek Naim. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Eylül 2014., 2014.
- Dewey, John - Dworkin, Martin S. *Dewey on Education*. New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1959.
- Dykstra, Craig R. - Sharon Daloz Parks (ed.). *Faith Development and Fowler*. Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1986.
- Feez, Susan. *Montessori's Mediation of Meaning: A Social Semiotic Perspective*. Sydney: University of Sydney, Arts and Social Sciences, The Degree Of Doctor Of Philosophy, 2007.
- Fisher, Kurt. W. - R, Bidell, Thomas. "Dynamic Development of Action and Thought". *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development*. ed. Lerner, Richard M. 313-399. New Jersey: John Wiley Sons Inc, 6th Edition., 2006.
- Fynne, Robert John. *Montessori and Her Inspirer*. London: Longmans Green and Co, 1924.

- Goldman, Ronald. *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Routledge and Kegan Paul, Reprinted., 1977.
- Guttek, Gerald Lee - Guttek, Patricia. *Bringing Montessori to America: S.S. McClure, Maria Montessori, and the Campaign to Publicize Montessori Education*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2016.
- Itard, Jean Marc Gaspard. *An Historical Account of the Discovery and Education of a Savage Man or of the First Development, Physical and Moral, of the Young Savage Caught in the Woods Near Aveyron*. London: Richard Phillip Oriental Press, 1802.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Kızılabdullah, Yıldız. "Okul Öncesi Din, Değer ve Ahlak Eğitiminde Montessori Metodu - Indiana Örneği -". *Dini Araştırmalar* 24 / 60 (Haziran 2021): 9-34.
- Kramer, Rita. *Maria Montessori: A Biography*. New York: Putnam, 1976.
- Lickona, Thomas (ed.). *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1976.
- Lillard, Paula Polk. *Montessori: Modern Bir Yaklaşım*. ed. Seda Darcan Çiftçi. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs yayınları, 1. basım, 2013 İstanbul., 2013.
- Lillard, Angelina-Mchugh Virginia. "Authentic Montessori: The Dottoressa's View at the End of Her Life Part I: The Environment". *Journal of Montessori Research* 5/1 (2019), 1-18.
- Lillard, Paula Polk. *Montessori, a Modern Approach*. New York, NY: Schocken Books: Distributed by Pantheon Books, 1988.
- Locke, John - Topçu, Meral Delikara. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Mallory, Terry. *Montessori ve Çocuğunuz Anne Baba'nın El Kitabı*. çev. Gülten Füsün Öztaş, Cihan. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi, 1989.
- Montessori, Maria. *Çocuğın Keşfi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Montessori, Maria. *Çocuk Eğitimi Montessori Metodu*. çev. Güral Yücel, Güral. İstanbul: Özgür Yayınları, 5. baskı., 1997.
- Montessori, Maria. *Discovery of Child*. çev. Mary A. Johnstone. Kalakshetra: Adyar Madras Publishing, 1948.
- Montessori, Maria. *Dr. Montessori's Own Handbook*, Massachusetts: Robert Bentley Inc, 1964.
- Montessori, Maria. *Education for A New World*. Kalakshetra: Adyar Madras Publications, 1946.
- Montessori, Maria. *Emici Zihin*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs yayınları, 2005.
- Montessori, Maria. *Spontaneous Activity in Education*. New York: Frederick A. Stokes Company, 1917.
- Montessori, Maria. *The Absorbent Mind*. Chennai: Adyar Madras Theosophical Publishing House, 1949.
- Montessori, Maria. *The Montessori Elementary Material: The Education of Children from 7 to 11 Continued the Advanced Montessori Method Vol 2*. Place of publication not identified: Robert Bentley, 1971.
- Montessori, Maria. *The Montessori Method*. New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.
- Montessori, Maria vd. *The Montessori Series*. çev. Claude A. Claremont vd. Amsterdam, Netherlands, Oxford, England: Montessori-Pierson Publishing Company, Clio Press, 2007.
- Montessori, Maria. *The Secret of Childhood*. çev. Barbara Barchlay Carter. Bombay: Orient longmans ltd, 1958.
- Montessori, Maria. *What You Should Know About Your Child*. Kalakshetra: Adyar, Madras Publications, 1961.
- Montessori, Maria- Edmore M. Standing Child In The Church*, Place of publication not identified: Hillside Education, 2017.
- Mustafayeva, Lamiya. *Montessori Eğitim Sistemi ve İslam Din Eğitimi Karşılaştırması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Murphy, Madonna. "Maria Montessori on The Natural Formation of Character in Young

- Children". *University of St. Francis Joliet Far Western Philosophy of Education* 1 (2003), 1-19.
- Nuzzi, Ronald James. *Gifts of the Spirit: Multiple Intelligences in Religious Education*. Washington, D.C.: National Catholic Educational Association, 2nd ed., 1999.
- Nye, Rebecca. *Children's Spirituality: What It Is and Why It Matters*. London: Church House Publishing, 2009.
- Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri". *Yeni Türkiye* 1/58 (2014), 621-635.
- Oruç, Cemil. "Montessori Eğitim Yaklaşımının Din Eğitimine Uygulanması: Godly Play Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 17/38 (2019), 235-266.
- Oser, Fritz - Gmünder, Paul. *Religious Judgment: A Developmental Perspective*. Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1991.
- Özyılmaz, Ömer - Kadioğlu Ateş, Hatice. *Erken Çocukluk Dönemine Disiplinler Arası Bakış*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 1. Auflage, neue Ausgabe., 2016.
- Polland, Michael. *Maria Montessori: Dünya'daki Eğitim Sisteminde Devrim Yapan İtalyan Doktor*. çev. Onat, Leyla. Ankara: İlk Kaynak Kültür ve Sanat, 1996.
- Ratcliff, Donald (ed.). *Handbook of Preschool Religious Education*. Birmingham, Ala: Religious Education Press, 1988.
- Saarni, C. "Emotional Development: Action, Communication, and Understanding". *Handbook of Child Psychology: Social, Emotional, and Personality Development*. ed. Eisenberg, Nancy. 3/226-299. 2006: John Wiley Sons Inc, 6th Edition., ts.
- Schmid, Jeannine. *Religion, Montessori and The Home*. New York: Beverly Hills Benziger Inc, 1970.
- Standing, Edwin Mortimer. *Maria Montessori Her Life and Work*. California: Academy Library Guild, 1959.
- Topbaş, Eriman. *Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi*. Ankara: Panama Yayıncılık, Üçüncü Baskı., 2015.
- Wilbrandt, Emel Çakıroğlu. *Maria Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı: Eğitimciler ve Ebeveynler İçin El Kitabı*. İstanbul: Aura Yayıncılık, 4. bs., 2015.
- Zeynep Zeren Atayurt Fenge, Subaşıoğlu - Subaşıoğlu, Fatoş Zeynep. "Dünyada ve Türkiye'de Zihinsel ve Ruhsal Engellilik: Zaman Çizelgesi". *Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 60/1 (2020), 355-389.